

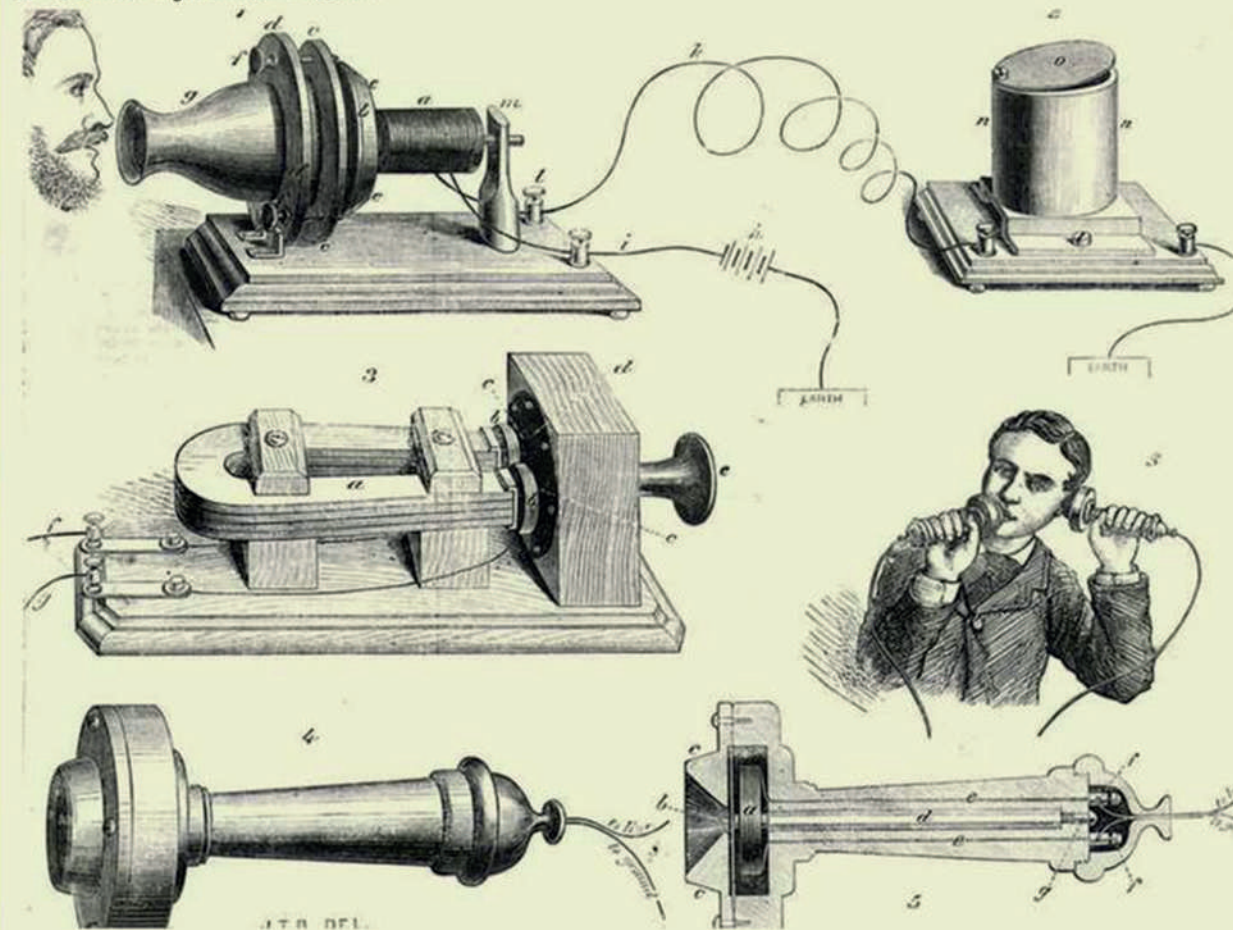
YANG O'ZBEKISTON: INNOVATSIYA, FAN VA TA'LIM

CONFERENCES.UZ 2023

DAVRIYLIGI: 2018-2023

DUNYODA BIRINCHI KASHF ETILGAN TELEFON

Alexander Graham Bell

TOSHKENT SHAHAR, AMIR TEMUR KO'CHASI, PR.1, 2-UY.

+998 97 420 88 81
+998 94 404 00 00

WWW.TAQIQOT.UZ
WWW.CONFERENCES.UZ

AVGUST №55

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИННОВАЦИЯ, ФАН
ВА ТАЪЛИМ
7-ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
ИННОВАЦИИ, НАУКА
И ОБРАЗОВАНИЕ
ЧАСТЬ-7**

**NEW UZBEKISTAN:
INNOVATION, SCIENCE
AND EDUCATION
PART-7**

ТОШКЕНТ-2023

УУК 001 (062)
КБК 72я43

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” [Тошкент; 2023]

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” мавзусидаги республика 55-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 август 2023 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2023. - 19 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Харакатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган еттита устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофиқ:– илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари тахтил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шоҳида Юсуповна «Тараққиёт стратегияси» маркази муҳаррири

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг туган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Хорижий тиллар факультети ўқув ишлари бўйича декан ўринбосари

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, DSc, Тошкент фармацевтика институти, Фармацевтик ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва сифат менежменти кафедраси профессори

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, DSc, Тошкент фармацевтика институти, Фармацевтик ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва сифат менежменти кафедраси профессори

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Проф. Хамидов Муҳаммадхон Ҳамидович «ТИИМСХ»

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти)

25. География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпلامга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шаҳрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР**

1. Kamolova Mashhura PAXTACHI TUMANI OYKONIMLARI XUSUSIDA BA'ZI MULOHAZALAR.....	7
2. Mastona Yuldasheva AVTOMOBILSOZLIKGA OID TERMINLAR RIVOJLANISHINING ASOSIY TENDENSIYALARI	9
3. Мейлинорова Феруза Бахтиер қизи THE EFFECT OF INDUCTIVE VS. DEDUCTIVE INSTRUCTIONAL APPROACH IN GRAMMAR LEARNING OF ESL LEARNERS	11
4. Pirnazarova Dilbarxon Abdullajon qizi KOGNITIV METAFORANING SHE'RIY MATNDA IFODALANISHI	13
5. Saodatkhon Urinboeva ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA MULOQOT TUSHUNCHASI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	15

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ПАХТАЧИ ТУМАНИ ОΥΚΟΝΙΜΛΑΡΙ ΧΥΣΥΣΙΔΑ ΒΑ΄ΖΙ ΜΥΛΟΗΖΑΛΑΡ

Kamolova Mashhura,
SamDU 2-kurs talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Samarqand viloyati Paxtachi tumani oykonimlarining nomlanishi to‘g‘risida ayrim mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar. *Atoqli ot, toponim, topoformant, etnonim, oykonim, etnotoponim.*

Tilimizda turdosh otlar bilan bir qatorda, atoqli otlar ham salmoqli o‘rinni egallaydi. Biz ularga kishi ismlarida (antroponim), joy nomlari (toponim), urug‘ yoki qabila nomlari (etnonim) da duch kelamiz. O‘zbek tilida hech bir nom bekorga qo‘yilmaydi. Ular ma‘lum bir maqsad yoki sabab bilan atoqli ot sifatida tanlanadi. Ularni o‘rganish geograf, tarixchi, etnograf, hatto tilshunoslarning o‘rganish obyekti bo‘lib xizmat qiladi.

Shu o‘rinda Samarqand viloyatida 2000 ga yaqin shahar, qishloq borligini eslab o‘tish joiz [3, 100]. Ularning aksariyati etnonimlar bilan bog‘liq. Viloyatning Paxtachi tumanidagi oykonim (aholi turar joylari nomi) larning nomlanishi xususida fikr yuritamiz.

Paxtachi tumani Samarqand viloyatining Navoiy viloyati bilan chegaradosh tumani bo‘lib, dastlab Narpay tumani tarkibida 1935-yil 9-fevralda tashkil etilgan. 1963-yilda yana Narpay tumaniga qo‘shilgan. 1973-yil 12-aprelda Paxtachi tumani nomi bilan yana Narpay tumanidan alohida tuman qilib ajratildi. Ushbu tumanda 59 ta mahalla fuqarolar yig‘ini mavjud [4, 135-136]. Quyida ularning nomlanishi haqida fikr bildiramiz.

A. Turobovning taa‘kidlashicha, joy nomlari uch asosiy usul bilan hosil bo‘ladi: leksik, morfologik, sintaktik. Paxtachi tumanida oykonimlarning asosiy qismi leksik usul bilan hosil bo‘lgan oykonimlar sanaladi va ularning quyidagi tiplarini ko‘rsatish mumkin:

a) ma‘lum bir kishi ismi, familiyasi, taxallusi asosida shakllangan oykonimlar: Mirzo Olim, Mirzo Nodim, Mirzo Ulug‘bek, Amir Temur, Mirza Salimiy, Go‘ro‘g‘li;

b) ma‘lum xalq, qabila, urug‘ va uning bo‘limlari nomi bilan shakllangan oykonimlar: Quvondiq, Ko‘rpa, Yobu, Nayman, Boltali, Saroy, Bodoy, Toma, Burqut, Mojoy, Urganji, To‘g‘oloni, Xudoyberdi;

c) jug‘rofik atamalar, kasb-hunar nomlari bilan shakllangan oykonimlar: Sardoba, Hunarmand, Dabusqal‘a, Keshtali, Zarafshon, Oqtepa, Guliston, Nahripay, Hayit elbegi.

Kishi ismlaridan hosil qilingan antroponimlarda Paxtachi tumanida yoki qadimgi Ziyovuddin bekligida yashab o‘tgan kishilar nomiga qo‘yilgan. Jumladan, Mirzo Nodim mahallasi nomi qadimda Ziyovuddin bekligida yashab ijod qilgan iste‘dodli shoirlardan biri nomiga qo‘yilgan bo‘lsa, Shamsinazar mahallasi nomi esa sobiq sho‘ro davrida yashagan mashhur dehqon(fermer) nomiga nisbatan shunday atalgan [2, 16-17].

Tuman mahallalaridagi etnotoponimlarni tahlil etadigan bo‘lsak, ularning aksariyati 92 bo‘vli o‘zbek urug‘ining qadimiy urug‘laridan bo‘lib chiqadi. Misol uchun, yuqorida keltirilgan Yobu mahallasi qadimda yobu, yobi(jobi), yabu, yabo deb nomlangan urug‘ nomidan kelib chiqqan. Bu urug‘ o‘zbek millati tarkibiga kirgan qadimiy elat hisoblanadi. O‘zbeklar orasida kichik guruhni tashkil etadi. Tarqoq holda Zarafshonning o‘rta va quyi oqimi(hozirgi Poyariq, Pastdarg‘om, Kattaqo‘rg‘on, Narpay, G‘ijduvon)da va Qarshi cho‘lida yashagan. Yobular qozoqlar tarkibida ham mavjud bo‘lgan, keyinchalik, o‘zbek millati tarkibiga singib ketgan[2, 21].

Mojoy mahallasi ham mojoy urug‘i nomidan kelib chiqqan etnotoponim hisoblanadi. “Mojoy – urug‘ning nomi. Tarixiy asarlarda yozilishicha, mojoy - vengerlarning sharq mualliflaridagi nomidir. Vengeriya – Mojoyiston deb atalgan”[2, 49].

Mahalla nomlari ichida ma‘nosi tushunarsizday tuyuladigan toponimlar uchraydi. Ularni

tushunish uchun ancha qadimgi tarixga murojaat qilishga to‘g‘ri keladi. Fay toponimi ana shunday nomlardan biridir. Ushbu nom qadimda arablar istilosiga qadar Paxtachi hududida mavjud bo‘lgan Fay (Pay) saltanatining nomidir[2, 14].

Mirkent toponimi ham talaffuzda buzilib, Mirkan shakliga kelib qolgan. Ushbu toponim “mir” hamda “kent” komponentlaridan tashkil topgan bo‘lib, mir – kichik o‘zbek urug‘laridan biri, kent esa so‘g‘d tilida qishloq ma‘nosini anglatadi[2, 62]. Demak, Mirkan nomi ham etnotoponimdir.

Morfologik usulga topoformantlar (toponimni hosil qiluvchi qo‘shimcha) bilan hosil qilingan toponimlar kiradi, sintaktik usul birikma yoki gaplar birikib bir nomni hosil qilishi bilan ajralib turadi[3, 51]. Paxtachi tumanida morfologik usul bilan hosil bo‘lgan oykonimlar Gulobod, Yangiobod, Amirobod, Qaynarbuloq, Jahonobod, Qoratepa, Yo‘ldoshobodlardir. Ularning tuzilishida -obod topoformanti yetakchilik qiladi.

Qo‘shhovuz, Suluvqo‘rg‘on hamda Toshko‘prik toponimlari sintaktik usulda hosil qilingan toponimlarga misol bo‘ladi. Ular sifat+ot (Qo‘shhovuz, Suluvqo‘rg‘on), ot+ot (Toshko‘prik) shaklida tuzilgan.

Mustaqillik sababli turli xil mahalla nomlariga yangi nomlar berildi. Jumladan, Paxtachi tumanidagi Tinchlik, Taraqqiyot, Gulshan, Istiqbol, Obodon, Nurashshon, Bo‘ston, Istiqlol, Tadbirkor kabi nomlar shular sirasiga kiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytadigan bo‘lsak, Paxtachi tumanidagi mahalla nomlarining nomlanishida urug‘ nomlari asosiy o‘rin tutadi. Shu bilan birgalikda, hududda kishi ismlari orqali, qadimiy hududlar nomi orqali atalgan nomlar ham uchraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qorayev S. O‘zbekiston viloyati toponimlari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. 242 b.
2. Sanayev I. Bu Ko‘hna dunyo. – Toshkent: Adolat, 1996. 104 b.
3. Turobov A. Toponimlarning paydo bo‘lishida etnonimlarning o‘rni. O‘zbek tili va adabiyoti, 1999-yil №2 51-53 betlar.
4. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent, 2000-yil. 466 b.

AVTOMOBILSOZLIKGA OID TERMINLAR RIVOJLANISHINING ASOSIY TENDENSIYALARI

Mastona Yuldasheva,

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda avtoleksika oid terminologiya uchun sohaning ilmiy diskurs doirasida tadqiq etish muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda. Til hodisasi sifatida termin har bir olim tomonidan rivojlanish tarixi davomida ma'lum nuqtai nazardan ko'rib chiqilgan. Mazkur maqolada avtomobilsozlikga oid terminlar rivojlanishining asosiy tendensiyalari haqida bayon qilamiz.

Kalit so'zlar: termin, terminoleksika, avtomobilsozlik, rivojlanish.

Tarixdan avtomobilsozlikga oid aksariyat terminoleksika lotin, ingliz, fransuz, nemis tillarda yaratilgan va hozir ham bu jarayon davom etmoqda. Insonga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lgan obyektlardan farqli o'laroq, fanning predmet nazariy bilimlar nuqtai nazaridan uni bilish predmeta bo'lib hisoblanadi, shuning uchun muammoning nazariy manbasiga murojaat qilish dolzarb bo'lib qoladi.

Sobiq ittifoq miqyosida terminologiya sohasidagi izlanishlar A.A. Reformatskiy, G.O. Vinokur, S.G. Barxudarov, O.S. Axmanova, K.A. Levkovskaya, V.V. Vinogradov, V.M. Leychik kabi olim va tadqiqotchilarning nomlari bilan bog'laniladi. Shu bilan birgalikda terminologiyaga oid masalalarning amaliy jihatlari D.S. Lotte, E.K. Drezen, S.I. Korshunov, T.L. Kandelaki, S.A. Chaplugin, B.C. Kulebakin, V.I. Siforov, Brunot G', Espersen O.A., Ch. S. Abdullaeva, G'. Abdurahmonov, S.A. Azizov, I.J. Yuldashev, P. G'lishonov, X.D. Paluanova, D.X. Kadirbekova va boshqalarning tadqiqotlari ob'ekt bo'lib xizmat qilgan. Terminologiyaga oid adabiyotlar va boshqa manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, dunyo ilm-fanida tegishli terminlarni tushunish va ta'riflash uchun ko'plab ishlar amalga oshirilgan. Bu o'rinda V.P. Danilenko, V.V. Vinogradov, D.S. Lotte, A.A. Reformatskiy, B.N. Golovinlarning tadqiqotlarini keltirishimiz mumkin. Zamonaviy ilm-fanda erishilgan yutuqlarga qo'shimcha ravishda terminning ko'plab ta'riflari ham mavjud. B.N. Golovin termini quyidagicha ta'riflaydi: “termin - ma'lum bir kasb nuqtai nazaridan shu kasbga oid ma'noga ega bo'lgan, o'sha kasbga aloqador tushuichani ifodalovchi va shakllantiruvchi so'zdir” [B.N. Golovin, 1975, 264].

Zamonaviy terminologik tadqiqotlarda terminning ko'p qatlamli va murakkab tuzilishi mavjud bo'lib, u terminologik tahlilning keng miqyosda olib borilishini taqozo etadi. Avtoleksika sohasiga oid terminlar tarjimasini muammosini tadqiq etish jarayonida chog'ishtirilayotgan tillardagi terminlar tizimini tillararo kompleks ravishda o'rganish hamda mazkur terminlar tizimidagi terminlar o'rtasidagi struktural-semantik (tuzilishi va ifodalagan tushunchaga oid) lingvistik aloqalarni chog'ishtirma tadqiq etish lozim.

Ingliz tilining xarbiy ish, soliq, moliya, xuquq, geografiya mashinasozlik sohasiga oid termin tizimlari kabi ko'plab fan sohalarining tarkibiy tahlili bir so'zli terminlar va murakkab tarkibli terminlar ma'nolarini bog'lab turuvchi terminologik tizimdagi paradigmatic munosabatlarini ko'rib chiqishni taqozo etadi. Aynan shu munosabatlarga asoslanib, terminshunoslik iboralari terminlar o'rtasidagi konseptual va derivatsion munosabatlarni belgilab berishi aniqlangan. Bu jihatdan avtomobilsozlik sohasiga oid terminologiya ham bundan mustasno emas.

Terminning ilmiy ta'rifi vaqt o'tgani sayin o'zgarib boradi, biroq o'z vaqtida D.S. Lotte tomonidan ilgari surilgan quyidagi ta'riflar tizimi umumiy bo'lib qolaveradi, deb ta'kidlash mumkin: “Terminologik unsur terminologik ma'noga ega bo'lgan eng kichik birlik hisoblanadi va termin yaratilishida ishtirok etadi, termini milliy terminologik tizimning bir qismi sifatida talqin qilish mumkin; albatta yaratilgan terminologiyaning ma'lum kamchiliklari mavjud bo'lishi mumkin; terminlarning bir ma'noga ega bo'lishining “mutlaq” va “nisbiy” jihatlari farqlanadi; tushunchalar qatorini o'ziga xos jalb qilingan birliklarga bo'lish mumkin va bu o'rinda o'ziga xos tushunchalarning terminlari tartibga solinadi; tartibga solingan terminlarga birinchi navbatda terminologik tizim yaratish uchun asosiy terminologik tavsiya sifatida talqin etish lozim va bu orqali mutaxassislarning terminlarga oid yangi tushunchalarga ko'nikishlariga erishish mumkin; birinchi navbatda termin yasashda ishtirok etuvchi terminologik tugunlarning to'g'ri tuzilishga e'tibor berish lozim bo'ladi, chunki sohalarga oid terminologiyaning paydo bo'lishiga ularning tuzilishi katta ta'sir ko'rsatadi; yangi shakllangan termin predmet yoki tushunchaning nomiga aylanishi hamda bu sohada sinonimlarga ega bo'lmasligi va omonimli ifodalamasligi kerak,

mavjud va yangi yaratilgan terminlar xususiy, semantik yoki terminologik tugunga oid ma'lum bir bog'lanishga ega bo'lishi kerak" [Lotte, 1961].

Avtoleksikaga oid terminologiya uchun sohaning ilmiy diskurs doirasida tadqiq etish muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda. Til hodisasi sifatida termin har bir olim tomonidan rivojlanish tarixi davomida ma'lum nuqtai nazardan ko'rib chiqilgan. Avtomobilsozlikga oid terminlar muammosiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ko'p bo'lishiga qaramay, termin bilan bog'liq ko'plab masalalar haligacha ko'rib chiqilmagan va to'liq hal etilmagan. Bugungi kunda tadqiqotchilarning hech biri mazkur masalaning mohiyatiga oid to'la-to'kis bo'lgan ta'rif bermagan; shuning uchun ham terminologiya sohasidagi tadqiqotlar davom etmoqda va davom etishi tabiiy holdir. Ushbu tadqiqotning maqsadi hozirgi zamon va yangi til muhitida avtomobilsozlikga oid terminologiyaning lingvistik mohiyatini va ularning zamonaviylashuvini tadqiq etishdan iborat. Shu munosabat bilan biz terminlar va terminologiyaning yangilanish jarayonining asosiy muammolari va masalalarini hal qilishimiz lozim bo'ladi. Hozirgi zamon tilshunosligida terminlarni o'rganishda ikki asosiy ilmiy yondashuv mavjud: normativ va deskriptiv. Normativ yondashuvda termin maxsus semantik tuzilishga ega bo'lgan o'ziga xos turdagi leksik birlik deb qaraladi va mazkur xususiyaglar terminni adabiy tildagi umumiy foydalanishdagi so'zlardan ajratib turadi.

Aksincha, termin tadqiqiga normativ yondashuv tarafdorlari termin va uning mazmuniga bo'lgan me'yoriy talablarni ishlab chiqishgan va mazkur talablar terminning bir ma'noli, tizimli, qisqa, aniq bo'lishi va sinonimlariga ega bo'lmasligini taqozo etadi [Qarang: Lotte, 1961, 16-17, 72-79 b; Reformaskiy, 1961; Siforov, Kandelaki, 1986, 5b; Kiyak, 1989, 8-9b; Tatarinov, 1994]. Bu olimlarning tadqiqotlarida termin real hayotdagi nutqda faoliyat ko'rsatuvchi dinamik bo'lgan, o'zgarishlarga duch keladigan unsur sifatida emas, balki tildagi qayd etish sohasining statik unsuri sifatida tadqiq etiladi. Zamonaviy lingvistik adabiyotlarda bunday turdagi terminlarni "ideal terminlar" deb ataladi. Termin tadqiqiga deskriptiv yondashuv tarafdorlari terminni uning qo'llanilishi jihatidan o'rganish jarayonida terminning turg'un til birligi sifatida talqin etilishini tanqid qilib chiqdilar [Vinokur, 1939; Golovin, 1971, 1972; Golovin, Kobrin, 1987; Dani yunko, 1971, 1977; Krilov, 1973; Kobrin, Pekarskaya, 1977; Gerd, 1978]: Yuqoridagi olimlarning fikricha, terminlarning o'ziga xosligi, ularning maxsus o'ziga xos so'z emas, balki faqat maxsus vazifaga ega bo'lgan so'zlardir. Terminlar hamda oddiy so'zlarning terminologik bo'lmagan o'rinda foydalanilishidagi farqlarni mazkur til birliklarining o'ziga xos xususiyatlarida emas, balki ulardan foydalanish jarayoni va vazifalariga asoslangan holda ajratiladi. Bunday hollarda, termin til birligi sifatida tilga tegishli bo'lishi va muayyan holatda asta-sekin o'zgartirilib, til qonuniyatlariga bo'ysunishi mumkin. Shu sababli termin ko'p ma'noli bo'lishi mumkin va termin aniq bir tushunchani ifodalashda sinonim, antonim va so'z birikmalaridan tashkil topishi mumkinligi bilan xarakterlanadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar termin tadqiqiga deskriptiv yondashuv tarafdorlari xulosalarining to'g'riligini tasdiqlamoqda, chunki ko'plab tadqiqotchilar ko'rib chiqilayotgan obyekt - termin masalasida mazkur olimlar guruhining avtomobilsozlikga oid terminning lingvistik, kasbiy-kommunikativ va filologik yondashuvlarni o'z ichiga olgan umum qabul qilingan tavsifi va ta'rifining yo'qligi zamonaviy ilm-fanda tilshunoslikdagi yangi nazariyani ishlab chiqilishiga turtki bo'ldi.

References:

1. Azimov P. A., Desheriev Yu. D., Nikolsky L. B., Stepanov G. V., Schweitzer A.D. Modern social development, scientific and technical revolution and language // Questions of linguistics. -1975. -No 2. -P. 3-11.2.
2. Gerd A. S. Terminological meaning and types of terminological meanings // Problems of definitions of terms in dictionaries of different types: Collection / S. G. Barkhudarov, V. P. Petushkov, F. P. Sorokoletov; an USSR. -L.: Nauka, 1976. -P. 1013.
3. Golovin B. N. About some problems and topics of research of scientific and technical terminology. Scientific Notes. -Issue 114. Gorky University, 1970. -Pp. 17-26.5.
4. Leychik V. M. terminology: subject, methods, structure / V. M. Leychik. -3rd ed. -Moscow: LKI Publishing house, 2007. -256 p.9.
5. Lotte, D. S. (1961). Fundamentals of the construction of scientific and technical terminology: Questions of theory and methodology. Moscow: Publishing-house of the USSR Academy of Sciences.
6. Reformatsky A. A. Introduction to linguistics. Moscow: Aspect Press, 2008. -P. 115.

THE EFFECT OF INDUCTIVE VS. DEDUCTIVE INSTRUCTIONAL APPROACH IN GRAMMAR LEARNING OF ESL LEARNERS

Мейлинорова Феруза Бахтиер қизи,

Тошкент юридик техникуми

“Юристлар учун инглиз тили” фани ўқитувчиси

Телефон: +998998300885

feruzam623@gmail.com

Аннотация: Teaching grammar has been a complex issue for centuries. There are two main ways that we tend to teach grammar: deductively and inductively. Both deductive and inductive teaching have their pros and cons and which approach we use when can depend on a number of factors, such as the nature of the language being taught and the preferences of the teacher and learners. It is, however, perhaps generally accepted that a combination of both approaches is best suited for the EFL classroom.

Калит сўзлар: Inductive approach, deductive approach.

These two approaches have been applied to grammar teaching and learning. A deductive approach involves the learners being given a general rule, which is then applied to specific language examples and honed through practice exercises. An inductive approach involves the learners detecting, or noticing, patterns and working out a ‘rule’ for themselves before they practice the language (Richards et al, 1985). Harmer (1989) ascertains that these two techniques encourage learners to compensate for the gap in their second language knowledge by using a variety of communication strategies.

Deductive grammar teaching is based on facts and statements; it is also based on prior logic. Therefore, the learners are told the grammatical rule and will work from that. Deductive approach is certainly easier to apply and leaves little room for mistakes providing that the rule is concisely and clearly stated. Eisenstein (1987) suggests that with the deductive approach, learners be in control during practice and have less fear of drawing an incorrect conclusion related to how the target language is functioning. In general, the advantages of deductive approach can be summarized as follow:

- It gets straight to the point, and can therefore be time-saving. Many rules — especially rules of form — can be more simply and quickly explained than elicited from examples. This will allow more time for practice and application.
- It respects the intelligence and maturity of many - especially adult -students, and acknowledges the role of cognitive processes in language acquisition.
- It confirms many students' expectations about classroom learning, particularly for those learners who have an analytical learning style.
- It allows the teacher to deal with language points as they come up, rather than having to anticipate them and prepare for them in advance.

However, deductive approach has some quite significant disadvantages that cannot be disregarded. The most important one is lack of students’ involvement and struggle for understanding, which may result in the lesson being teacher-centered and not demanding in terms of creativity and imagination. Teacher’s incompetence may deteriorate the situation further; if they are unable to state the rule explicitly, back it up with relevant examples and adjust the use of met language to the needs of his students, then even the dimpliest grammar instruction can become ambiguous, and breed confusion and discouragement. In general, the disadvantages of deductive approach can be summarized as follow:

- Starting the lesson with a grammar presentation may be off-putting for some students, especially younger ones. They may not have sufficient met language (i.e., language used to talk about language such as grammar terminology). Or they may not be able to understand the concepts involved.
- Grammar explanation encourages a teacher-fronted, transmission-style classroom; teacher explanation is often at the expense of student involvement and interaction.
- Explanation is seldom as memorable as other forms of presentation, such as demonstration.
- Such an approach encourages the belief that learning a language is simply a case of knowing

the rules.

Inductive is known as a 'bottom up' approach. In other words, the students discover grammar rules while working through exercises. Inductive grammar teaching is based on trial and error, experiments. The learners learn from trying different things, seeing what works and what does not. Through experimenting they figure out the grammatical rules. Inductive method can be used solely by an experienced and competent teacher who knows his students well enough to be able to adjust the instruction to their needs and capacities. The superiority of inductive method over deductive one can only be utilized if one has profound insight into teaching techniques and possesses deep knowledge of students' patterns of thinking and approaching new structures. It is also of paramount importance to know when and how to help learners, what can be done to aid them in coming up with a particular rule and how to do that efficiently. An inductive approach comes from inductive reasoning stating that a reasoning progression proceeds from particulars (that is, observations, measurements, or data) to generalities (for example, rules, laws, concepts or theories) (Felder & Henriques, 1995). In general, the advantages of inductive approach can be summarized as follow:

- Rules learners discover for themselves are more likely to fit their existing mental structures than rules they have been presented with. This in turn will make the rules more meaningful, memorable, and serviceable.

- The mental effort involved ensures a greater degree of cognitive depth which, again, ensures greater memo ability.

- Students are more actively involved in the learning process, rather than being simply passive recipients: they are therefore likely to be more attentive and more motivated. It is an approach which favors pattern-recognition and problem-solving abilities which suggests that it is particularly suitable for learners who like this kind of challenge.

- If the problem-solving is done collaboratively, and in the target language, learners get the opportunity for extra language practice.

- Working things out for themselves prepares students for greater self-reliance and is therefore, conducive to learner autonomy. In general, the disadvantages of inductive approach can be summarized as follow: *The time and energy spent in working out rules may mislead students into believing that rules are the objective of language learning, rather than a means.

- The time taken to work out a rule may be at the expense of time spent in putting the rule to some sort of productive practice.

- Students may hypothesis the wrong rule, or their version of the rule may be either too broad or too narrow in its application: this is especially a danger where there is no overt testing of their hypotheses, either through practice examples, or by eliciting an explicit statement of the rule.

It can place heavy demands on teachers in planning a lesson. They need to select and organize the data carefully so as to guide learners to an accurate formulation of the rule, while also ensuring the data is intelligible.

- However carefully organized the data is, many language areas such as aspect and modality resist easy rule formulation.

An inductive approach frustrates students who, by dint of their personal learning style or their past learning experience (or both), would prefer simply to be told the rule.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Richards, J., Platt, J., & Weber, H. (1985). Longman Dictionary of Applied Linguistics. Longman.

2. Harmer, J. (1989). Teaching and Learning Grammar. Longman.

3. Felder, R., & Henriques, E. (1995). Learning and Teaching Styles in Foreign and Second Language Education. Foreign Language Annals, 28(1), 21-31.

4. Eisenstein, M. (1987). Grammatical explanations in ESL: Teach the student, Not the method. In M. Long & J. Richards (Eds.), Methodology in TESOL (pp. 282-292). New Jersey: Heinle & Heinle Publishers.

KOGNITIV METAFORANING SHE’RIY MATNDA IFODALANISHI
(Rauf Parfi ijodi misolida)

Pirnazarova Dilbarxon Abdullajon qizi

Qo`qon davlat pedagogika instituti
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada kognitiv lingvistika terminlari, xususan, kognitiv metafora atamasiga oid nazariy fikrlar o`rganilib, keltirilgan ilmiy asoslar shoir Rauf Parfi ijodidagi uchliklar misolida dalillangan.

Аннотация: В статье обсуждаются теорические идеи, связанные с терминами когнитивной лингвистики, в частности с термином когнитивной метафора, и доказываются приведенные научные основания на примере троек в творчестве поэта Рауф Парфи.

Annotation: In the article, the theoretical ideas related to cognitive linguistics terms, especially the term cognitive metaphor, are discussed, and the cited scientific bases are proved by the example of triplets in the works of the poet Rauf parfi.

Kalit so`zlar: Zamonaviy tilshunoslik, kognitiv lingvistika, kognitiv metafora, sema, konsept.

Ключевые слова: современная лингвистика, когнитивная лингвистика, когнитивная метафора, сема, концепт.

Key words: Modern linguistics, cognitive linguistics, cognitive metaphor, sema, concept.

Konsept, bilish ssenariysi, kognitiv metafora, freym, skript singari terminlar zamonaviy tilshunoslikning yetakchi yo`nalishlaridan bir sanaluvchi kognitiv lingvistikaning asosiy birliklaridir. Xususan, metaforalarni o`rganish tilshunoslik fanining uzoq tarixiga borib taqaladi, ammo har bir davrda o`ziga xos, yangicha xususiyatlari kashf etilmoqda. Hozirgi tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, metafora tahliliga kognitiv yondashuv metaforologiyada muhim ro`l o`ynaydi. Metaforaning kognitiv aspektida o`rganilishi E. Makkormakning “Когнитивная теория метафоры” tadqiqoti bilan bog`liq bo`lib, unda olim metaforaning kognitiv jihatlari haqida o`zining atroflicha hamda chuqur talqinlarini yozgan¹.

Kognitiv lingvistikada metaforaga tushunish, idrok etish, qabul qilish singari psixik jarayonlarning asosi deb qaraladi. Metaforaning kognitiv xususiyati haqida G. Nasrullayeva o`zining nomzodlik ishida quyidagilarni qayd etadi: “Insonning metaforik qobiliyati uning sezgi a`zolarining rivojlanganligi bilan bog`liq. Ammo ularning har biriga kishining intellektual qobiliyati hamrohlik qiladi. Intellektual qobiliyat boshqalar anglamagan, ko`ra olmagan hodisalarni ko`ra olish, baholash imkonini beradi. Metaforada inson sezgi a`zolari va intellektual imkoniyatlari yaxlit amal qilishini ta`kidlash lozim. Zero, metafora ijodkori bo`lgan inson – kognitiv mavjudlikdir².

Metafora tushunchani ifodasi sifatida kelganda matn tarkibida so`z yoki so`z

birikmasi sifatida namoyon bo`lib, matnda qo`llangan biror jumla tarkibidagi predmet belgi yoki harakat-holatning boshqa bir predmet belgi yoki harakat-holat bilan qiyosiy-munosabatini ifodalaydi. Ijodkor metafora vositasida o`z fikrlarini shunchaki bayon qilmaydi, balki ularning emotsional-ekspressiv, estetik imkoniyatlaridan ham keng foydalanadi.

Azaldan Sharq xalqlari qisqa satrlarda katta ma`nolarni ifodalashga intilgan. Zamonaviy o`zbek she`riyatida ham bugungi kunda mana shunday ijod namunalarini uchratamiz. Jumladan, atoqli o`zbek shoiri Rauf Parfi ijodida ham kognitiv metaforaning beqiyos namunalarini uchratish mumkin.

*Yulduzlarning rahmi keladi,
Oy mo`ltirab qaraydi menga,
Yuzlarimni silaydi og`och.*

Shoirning ushbu she`ridagi har bir satrda metafora mavjud. O`zaro mehr-muhabbat, insonparvarlik o`zbek xalqiga xos bo`lgan milliy, diniy o`ziga xoslikdir. Rauf Parfi ham keltirilgan asarida *Rahmi kelmoq, mo`ltirab qaramoq, yuzlarini silamoq* kabi birliklarni qo`llaydiki, ular *mehr* umumiy semasini ifodalaydi. Ijodkor yuqoridagi she`rda yulduz, oy va og`och so`zlarini

1 Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры. – М., 1990.

2 Насруллаева Г. Антропосентрик метафоранинг лисоний, когнитив ва лингвомаданий аспекти//дис. 2019. – Б. 58

misralarga mohirlik bilan joylashtirgan va unda go`zal tasvir yarata olgan.

Metaforalar orqali o`z she`riyatining mazmunini metaforalar orqali boyitgan shoir quyidagi she`rida

*Xayr, qo`llarini silkitar bulut,
Miyig`ida kulib qo`yar oy.
Shivirlar Ilash To`ychi degan shoir.*

Bu she`ri orqali shoirning xayrlashish daqiqasining she`riy manzarasini chizganligiga guvoh bo`lamiz. *Bulutning qo`l silkitishi, oyning miyig`ida kulishi* kabilar metaforaning original namunalari sifatida ijodkorning qisqa satrlar orqali ham keng voqea yoki manzaralarni chiza olishidan xabar beradi. Yuqoridagi metaforalar *xayrlashuv daqiqasi* degan umumiy semani ifodalaydi. Lekin, shoir ushbu asari bilan xayrlashuv onlarida ham yana qayta diydor ko`rishishga umid qiluvchi o`zbek xalqining milliy hissini she`rning “*Shivirlar Ilash To`ychi degan shoir*” misrasiga singdirgan. Ijodkor deyarli barcha uchliklarida tugal kognitiv hukmni qayd etmaydi, balki uni o`quvchini o`ziga qoldiradi. O`quvchi asarni idrok etgach, intellektual qobiliyat orqali anglaydi.

Shuningdek, o`zbek tilida “oy” konsepti ezgulik vositasi, yorug`lik timsoli sifatida talqin etilgan. Rauf Parfi ijodini o`rgangan o`quvchi, unda oy konsepti keng qo`llanilganligiga amin bo`ladi. *Oylar kuydi, portladi quyosh, Jigarimga o`t qo`ydi oylar, oy suzadi, muzlagan kecha* kabilarni misol sifatida qayd etish mumkin.

Xulosa sifatida shuni ta`kidlash lozimki, metaforizatsiya tilning tejamkorlik qonuniyatiga asoslanadi hamda olamdagi narsa-hodisalar o`xshashligi va muvofiqligi asosida mavjud ifoda vositalariga vazifa yuklovchi jarayon hisoblanadi. Metafora borliqni bilish, uni tilda aks ettirish, nutqni ta`sirchan qilish, unga bo`yoqdorlik beradigan vositalardandir. Uni tilning turli sohalarida, turlicha aspektlarda tadqiq etish metaforaga doir bilimlarni boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры. – М., 1990.
2. Насруллаева Г. Антропосентрик метафоранинг лисоний, когнитив ва лингвомаданий аспекти//дис. 2019. – Б. 58
3. Rauf Parfi. Saylanma. 2jildlik. Birinchi jild. Toshkent -2022

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA MULOQOT TUSHUNCHASI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Saodatkhon Urinboeva

Independent PhD researcher

Phone number: 998908168996

Email address: urinboevasaodatkhon@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi zamonaviy hayotni turli muloqot vositalarisiz tasavvur qilish qiyin. Inson tafakkuri rivoji o‘laroq yaratilgan zamonaviy ixtirolar bugungi kunda har qanday masofadan turib tez va oson muloqot qilish imkonini beradi. Ushbu maqola muloqot rivojining asosiy bosqichlarini yoritgan holda, tilshunoslikda muloqotning o‘rni, ahamiyati va mohiyati ochib berishga qaratilgan fikrlar jamlanmasidan iboratdir. Qolaversa, maqolaning asosiy maqsadlaridan biri til va muloqot orasidagi o‘xshash jihatlar va tafovutlar ochib berishdan iboratdir.

Kalit so‘zlar: Muloqot evolutsiyasi, piktogrammalar, piktograflar, alifbo, illokutsiya tushunchasi, muloqotning tarkibi qismlari, til va muloqot tafovutlari va hk.

Muloqot zamonaviy tilshunoslikning asosiy tushunchasidir, chunki u turli usullar va yo‘llar orqali ikki yoki undan ortiq ishtirokchilar o‘rtasida ma‘lumot, g‘oyalalar, his-tuyg‘ular yoki fikrlarni almashish jarayonini anglatadi. Muloqot og‘zaki yoki yozma, rasmiy yoki norasmiy, maqsadli yoki shunchaki va boshqa turlarda bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari muloqot fonetik, fonologik, morfologik, sintaktik, semantik, pragmatik va nutq kabi turli darajalarda ham tahlil qilinishi mumkin. Til va muloqot o‘rtasida doimiy muloqot mavjud bo‘lib shu sababdan muloqotni tilshunoslikdan alohida o‘rganish mumkin emas. Tilshunos olimlar muloqotni bir necha jihatlarini o‘rganib chiqishgan. Jumladan: G.M. Andreyeva "kommunikativ, interaktiv va perseptiv foydalanish"ni tadqiq qilgan. M.I. Enikeyev kommunikativ vositalarni quyidagi turlarga ajratdi: "informativ-kommunikativ, boshqaruv-kommunikativ, perseptiv-samarali va affektiv-ekspressiv (hissiy o‘zini-o‘zi ifodalash)". A.A. Brudniy instrumental, sindikatlangan, efirga uzatiladigan, o‘zini ifoda etish vositalarini ajratadi. [1; p. 430]

Gaplashish qanchalik oddiy va oson bo‘lmasin, tilni muvaffaqiyatli ishlatish juda murakkab jarayon. Bundan tashqari, tilni bilish va undagi jummalarni ishlab chiqish va tanib olishdan tashqari, undan foydalanishinsondan kata mehnat va mashaqqat talab etadi. Muloqot, shuningdek, ijtimoiy faoliyat bo‘lib, odatda yetarlicha aniq belgilangan ijtimoiy vaziyat doirasida sodir bo‘ladi. [2; p. 365]

Til va muloqot tushunchalari tavsifi: Til hissiyotlar va fikrlarni bir kishidan ikkinchisiga yetkazishda yordam beradigan vosita sifatida tavsiflanadi. Til odamlar o‘rtasidagi muloqotning yagona vositasi bo‘lib, ular o‘z qarashlari, g‘oyalari, fikrlari va his-tuyg‘ularini boshqalar bilan baham ko‘rishlari uchun foydalaniladi. Til muloqotning muhim komponenti sifatida turli tillarda so‘zlashuvchi, turli hududlarda yashovchi yoki turli jamoalarga mansub odamlar tomonidan qo‘llaniladi. Muloqot har ikki tomon uchun ham tushunarli bo‘lgan so‘zlar yoki belgilar orqali bir kishidan ikkinchisiga fikr, ma‘lumot yoki xabar almashish harakati sifatida e‘tirof etiladi. Muloqot keng tarqalgan jarayon bo‘lib, u jamiyatning barcha darajalari va turlarida asosiy vosita sifatida ahamiyatga ega. Shu o‘rinda muloqot tarixiga nazar tashlasak. Muloqotning ilk paydo bo‘lishi miloddan avvalgi 100 000 yillarda ya‘ni inson tovushlarni talaffuz qila boshlashi bilan bo‘g‘liq holda vujudga kelgan degan g‘oya ilgari suriladi. [7; p.147] Miloddan avvalgi 30 000 yillarda inson talaffuzidagi nutqiy cheklovlar sababli datlabki belgilar orqali muloqot qilish paydo bo‘lgan. [3; p.48] Tarixiy manbaalarning so‘zlashicha qoya yuzasiga chizilgan petrogliflarning ishlab chiqarilishi muloqot tarixida yana bir qadam sifatida qaraladi. Homo sapiensning birinchi g‘or rasmlari taxminan 10-12000 yil avval neolit va oxirgi yuqori paleolit chegarasiga tegishli. Ehtimol, o‘sha davrdagi Homo sapiens (odamlar) muloqotning boshqa shakllaridan, ko‘pincha mnemonik maqsadlarda maxsus tartibga solingan toshlar va yog‘och yoki tuproqda o‘yilgan toshlar va tatuirovka kabi belgilardan foydalangan, ammo eng bardoshli o‘yilgan toshlardan farqli o‘laroq, hozirgi zamongacha saqlanib qolgan va hali ham mavjud bo‘lgan, tarix silsilalarida omon qolgan manbaalardan ularning mavjudligi haqida taxmin qilishimiz mumkin.

Piktograflar tushuncha, obyekt, faoliyat, joy yoki hodisani illyustrativ tarzda ifodalovchi belgilar sifatida paydo bo‘lgan. Piktografiya proto-yozuvning haqiqiy shakli bo‘lib, unda g‘oyalalar

chizish orqali uzatiladi. [6; p. 51]

Muloqot evolyutsiyasidagi keyingi qadam piktogrammalar edi: piktogrammalar bilan piktograflar orasida katta tafovut mavjud. Ya'ni, petrogliflar shunchaki voqealarni ko'rsatardi, piktogrammalar esa ular haqida hikoya qiladi, shuning uchun ularni xronologiyasiga ko'ra tartibga solish mumkin. Miloddan avvalgi 9000 yillardan boshlab oddiy rasmlar bilan belgilangan. [5;p.21] Keyinchalik, piktogramma g'oyalarni ifodalovchi ideogrammalarga, grafik belgilarga aylandi. Ularning ajdodlari, ya'ni piktogrammalar faqat ularning shakliga o'xshash narsani ifodalashi mumkin edi: masalan, aylana piktogrammasi faqatgina quyoshni anglatishi mumkin, lekin issiqlik, yorug'lik, kun yoki "Quyoshning Buyuk Xudosi" kabi tushunchalarni emas. Boshqa tomondan, ideogrammalar ko'proq mavhum g'oyalarni ifodalash uchun ishlatilgan. Misol uchun, Kaliforniyadagi tub amerikaliklarning ideogrammalarida, xuddi dastlabki xitoyliklar va misrliklarda bo'lgani kabi, ko'z yoshi bilan ko'z "qayg'u degan ma'noni anglatadi. Ilk skriptlar eng qadimgi ma'lum bo'lgan yozuv shakllari, birinchi navbatda, piktogramma va ideografik elementlarga asoslangan tabiatga ega. [6; p. 52]

Ilk yozuv tizimining ixtirosi bronza davrining boshlarida, eramizdan avvalgi 5-ming yillik oxirlarida neolit davrining oxirlarida va bronza davrining boshlarida paydo bo'lgan. Taxminlarga ko'ra, eng qadimgi yozuv tizimi Shumerda ixtiro qilingan bo'lib, u miloddan avvalgi IV ming yillikning oxirida mixxat yozuviga aylangan. Birinchi sof alifbolar ("abjadlar") miloddan avvalgi 2000-yillarda Qadimgi Misrda paydo bo'lgan, ammo o'sha paytgacha alifbo tamoyillari ming yillar davomida Misr ierogliflariga kiritilgan edi. Taxminan miloddan avvalgi 2700-yillarda Misr tilida so'zlashuvchi tomonidan ta'minlanishi uchun o'z tilida faqat bir harf, unli yoki unlisiz bilan boshlangan so'zlarni ifodalovchi 22 ga yaqin ierogliflar to'plami ishlatilgan. [5; p. 21]

Chop etish texnologiyasi: Xitoyliklar milodiy 11-asrda bosma nashrni ixtiro qildilar va u Yevropaga 15-asrda tarqaldi, kitoblar va boshqa bosma nashr mahsulotlarni ommaviy ishlab chiqarish va tarqatish imkonini berish orqali aloqani tubdan o'zgartirdi. Matbaa texnologiyasi savodxonlikni, ta'limni va aholining ma'lumotlardan xabardor bo'lish imokiyatini oshirdi. Shuningdek, bu Uyg'onish va Reformatsiya kabi ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni kuchayishida asosiy turtki bo'lib xizmat qildi. [8; p. 6]

Telekommunikatsiyalar: muloqot rivojida ulkan burilish yasagan kashfiyotlardan biri bo'lib, signallarni elektr yoki elektromagnit asboblari orqali katta masofalarga uzatishning amaliyotga tadbiiq etilishili xisoblanadi. Milodiy 19-asrda qit'alar bo'yab zudlik bilan muloqot qilish imkonini beruvchi birinchi telegraf ixtiro qilindi. Milodiy 20-asrda telefon, radio, televidenie, sun'iy yo'ldosh va internet butun dunyo bo'yab muloqot ko'lamini va tezligini kengaytirdi. Telekommunikatsiyalar butun dunyo bo'yab turli millat va madaniyat vakillari orasida ma'lumot almashishni va ijtimoiy muloqot imkoniyatini osonlashtirdi.

Odamlar o'zlarining deyarli barcha g'oyalari, fikrlari va his-tuyg'ularini baham ko'rishlari uchun doimo muloqot qilish zarurati vujudka keladi. Bundan tashqari, muloqot odatda turli xil ma'lumotlarni birlashtiradi va ba'zan u ikki xil muloqot turlaridan iborat bo'lishi mumki. Odamlar til yordamida muloqot qilganda, biz odatda muloqot aktida quyidagi tarkibiy qismlarni aniqlashimiz mumkin:

1. Yuboruvchining (ma'ruzachi, yozuvchi, imo ishora ko'rsatuvchi) oluvchi(lar) bilan muloqot qilish motivi (auditoriya, tinglovchi, o'quvchi, tomoshabin). Fikr har doim jo'natuvchilarning (ma'ruzachi, yozuvchi, imzolovchi) miyasida paydo bo'ladi va u muloqotni o'z ichiga oladi, chunki uning sababi zarurat, qiziqish yoki zerikish bo'lishi mumkin.

2. Qabul qiluvchi bilan umumiy fikrni baholash (bu kamdan-kam hollarda ongli harakatdir). Muloqotdan oldin jo'natuvchi qabul qiluvchilarning hozirgi g'oyadan xabardorligini taxmin qilishi kerak. Agar jo'natuvchi tinglovchilarni chalg'itsa, tushunmovchilik bo'lishi mumkin

3. Muloqot qilinadigan xabarning mazmuni va shaklini tuzish kerak. Shuningdek, u muloqotning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir, chunki jo'natuvchi har doim so'zlarning to'g'ri darajasini, tushunarli uslubni topishi va juda murakkab yoki monoton xabar (nutq) qilishdan qochishi kerak.

4. Muloqot uchun vositani tanlash (imo-ishoralar bilan muloqot qilish, nutq, yozma matn - raqamli yoki boshqa). Yuboruvchi har doim to'g'ri ovoz ohangini, so'zlarning to'g'ri toifasini, shuningdek, estetik intizomga mos keladigan imo-ishoralarni topishi kerak. Yuboruvchi na haddan tashqari bo'rttirilgan nutqni (imo-ishorani, yoziuv va h.k.) na juda oddiy nutqni tanlamasligi kerak.

5. Xabarni uzatish ("shovqin"dan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan shovqinlarni hisobga olgan holda). Fonetikaga ko'ra, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, ayniqsa, chet tillarida gapirishda juda

muhimdir. Bundan tashqari, hatto ba'zi onomatopoeik so'zlar turli tillarda bir-biridan farq qilishi mumkin.

6. Qabul qiluvchining xabarni qabul qilish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi kognitiv va kontekstual omillar. Xabarni qabul qilishda qabul qiluvchidan kognitiv va kontekstual omillar talab qilinadi. Chunki ularning ta'siri qabul qiluvchiga jo'natuvchi nimani bilishni istayotganini tushunishga yoki bilib olishga va javob tayyorlashga yordam beradi.

7. Qabul qiluvchini jo'natuvchi tomonidan yetkazilishi mo'ljallangan xabarning illokatsion nuqtasini talqin qilishga majburlash. Dastlab, "illokusiya" atamasi nima ekanligiga to'xtalib o'tsak. Ilokusion akt atamasini tilshunoslikka falsafashunos olim J. L. Ostin nutq aktlarining turli tomonlarini o'rganish borasida olib brogan tadqiqatlari davomida kiritgan. Masalan: Kimdir kechki ovqat vaqtida "Tuz bormi?" desa, lokatsion akt (so'zma-so'z jumla) tuz borligi haqida savol berish bo'lsa-da, bu jumladan ko'zlangan maqsad "iltimos, menga tuz bering" kabi savoldir.

8. Qabul qiluvchining o'zaro jo'natuvchiga aylanishi uchun qabul qiluvchidan jo'natuvchiga bildirish yoki javob. Joriy mavzuga e'tiborni oshirish va javob berishga va jo'natuvchi bo'lishga tayyor bo'lish demakdir. [7; P.p 294-295]

Til va muloqot o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar. Tilshunoslik va muloqot o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun biz birinchi navbatda muloqot va tilshunoslikni aniqlashimiz kerak. Bu, o'z navbatida, inson tilining motivatsiyasi va asosiy funksiyasini aniqlash uchun uning kelib chiqishi haqidagi nazariyalarni muhokama qilishga olib keladi. Ko'p faktlarni ko'rib chiqqach, inson tilining asosiy roli muloqot vositasi bo'lib xizmat qilish ekanligi ayon bo'ladi. Shunday qilib, tilshunoslik odamlar uchun asosiy muloqot usuli nima ekanligini tahlil qiladi. Ko'rdinib turganidek, muloqotning kengligi tildan ham ancha kengroq. Tilning asosiy vazifasi odamlarning muloqotini osonlashtirish ekanligini sir emas. Odamlar va hayvonlar, o'simliklar va ilohlar kabi metafizik mavjudotlar o'rtasidagi muloqot. Demak, til o'zaro ta'sirning o'ziga xos qismidir, lekin inson tili inson bo'lish nimani anglatishini tavsiflovchi sifatlardan biri bo'lgani uchun va bizning tildan keng foydalanishimiz bizni boshqa mavjudotlardan ajratib turgani uchun, inson tili muloqotning eng ko'zga ko'ringan kategoriyasi ekanligi aniq. Odamlar uchun. Muloqot pragmatik fazoviy-vaqtinchalik amalga oshirilgan harakatlar bilan belgilanadi; Albatta, tilshunoslik bularni tekshiradi. Tilshunoslik insoniy muloqotning aniqligi, mosligi, grammatikligi, siyosiy to'g'riligi, umumiy asos va boshqa jihatlarini baholash vositalarini yaratadi. Agar biz tilshunoslikni insonning tilni yaratish va izohlash qobiliyatini o'rganadigan fan deb ta'riflasak, uning o'zaro ta'sirdagi ahamiyati insoniy muloqotning asosiy toifasini o'rganishdir.

Shaxslararo muloqot: Muloqot bo'yicha tadqiqod olib borgan tilshunoslar odatda shaxslararo muloqotni bir-biriga bog'liq bo'lgan ikki kishi yoki kichik guruhlarining murojaat qilish kabi va fikr almashishkabi turli xil o'zaro kommunikatsiya vositalari sifatida belgilaydilar. Alohida shaxslar va jamiyatdagi ko'plab odamlar o'rtasidagi suhbatlar yoki o'zaro muloqotlar birma-bir muloqotni o'z ichiga olishi mumkin. Bu bizga ijtimoiy voqelikni qurish va muzokara qilish uchun odamlar qanday va nima uchun o'zini tutishi va turli yo'llar bilan muloqot qilishiga yordam beradi. Ikki yoki undan ortiq shaxslar o'rtasida xabarlarini yuborish va xabarlarini qabul qilish shaxslararo muloqot hisoblanadi. Muloqotning barcha jihatlarini, masalan. tinglash, ishontirish, tasdiqlash, og'zaki bo'lmagan muloqotlar ushbu toifaga kirishi mumkin. Muloqot harakatlari, sohalarga nisbatan faoliyatda bir necha kishi ishtirok etganda, shaxslararo muloqotning asosiy tushunchasini tashkil qiladi. kommunikativ harakatda ishtirok etuvchi ko'p sonli shaxslar bo'lishi mumkin bo'lgan guruhlarining o'zaro ta'siri kabi muloqot. [3; p. 96]

Shaxsning o'zaro muloqoti: Shaxsning o'zaro muloqoti deganda so'zlovchi ichida gapiriladigan yoki o'ylangan fikrlar tushuniladi. Muvaffaqiyatli muloqotning umumiy ta'rifi ikki yoki undan ortiq shaxslarga taalluqli bo'lsa-da, ba'zilar bu ta'rif o'zi bilan muloqot qilishning foydali tabiati va kompyuterlar kabi noaniq ob'ektlar bilan muloqot qilish bilan bog'liq qiyinchiliklarni hisobga olgan holda juda tor ekanligini ta'kidlaydilar. Shaxs ichidagi muloqot quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: kunduzgi tush ko'rish, tungi tush ko'rish, gapirish (o'zi bilan gaplashish), ovoz chiqarib o'qish, eshitgan narsani takrorlash, ichki monolog, o'z fikrini yoki kuzatishlarini yozish (qo'l yoki matn protsessor va boshqalar), fikrlash paytida imo-ishora qilish yana (bolalarda muntazam ravishda kuzatiladi), tuyg'u orqali sezish, og'zaki bo'lmagan muloqotni talqin qilish shular jumlasidandir. [3; p. 109]

Muloqot - bu umumiy belgilar tizimi orqali shaxslar yoki guruhlar o'rtasida ma'no almashish jarayoni. Muloqotni tashkiliy tuzilma, muloqot yo'nalishi, usuli yoki maqsadi kabi turli mezonlarga

ko'ra tasniflashning turli usullari mavjud. Muloqotning keng tarqalgan turlaridan ba'zilari quyidagilar:

Biroq, til va muloqot o'rtasida ba'zi jihatlar mavjud, bu ularning farqini isbotlaydi. Quyida keltirilgan fikrlar til va muloqot o'rtasidagi farqlarni batafsil ko'rsatadi:

-Axborotni uzatishda qo'llaniladigan og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan ma'lumotlarga tayanadigan muloqot tizimi "til" deb ataladi.

-"Muloqot" atamasi ikki yoki undan ortiq odamlarning muloqot qilish va ma'lumot almashish usullarini tavsiflash uchun ishlatiladi.

-Til muloqot vositasi, muloqot esa xabarlarini bir-biriga o'tkazish usulidir.

-Tilning diqqat markazida imo-ishoralar, belgilar va so'zlar. Muloqotda esa xabar ta'kidlanishi kerak

- Muloqotning o'zagida hech qanday o'zgarish kuzatilmaydi. Bundan farqli o'laroq, har kuni til lug'atiga yangi so'zlar kiritiladi va ular davomli tarzda o'zgarib turadi.

Muloqot har doim til bilan birga o'rganildi. Til va muloqot o'rtasida doimo uzviy bog'liqlik mavjud. Ilk tarixiy manbaalar shuni ko'rsatadiki, inson evolyutsiyasi muloqot rivojlanishining asosiy sababi bo'lgan, va bevosita muloqot vositasi sifatida dastlabki til alifbo shaklida vujudga keldi. Xat, telegramma va boshqa muloqot turlarining kengayishiga yozuv taraqqiyoti asosiy sabab xisoblanadi. Keyinchalik, terish mashinasining ixtiro qilinishi muloqot taraqqiyotidagi eng muhim bosqichlardan biriga aylandi. Sun'iy yo'ldosh tizimi va internet ixtiro qilingandan so'ng, muloqot tez va osonlashdi. Biroq bugungi kunda muloqot tushunchasi tilshunoslikda til vositasi sifatida qaralib, zamonaviy tilshunoslikning tarkibiy qismi sifatida o'rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduraximova R. M., Muminov S. M. Tilshunoslikda verbal va noverbal muloqot// Research and education, 2022. -VOLUME 1. – P. 429-432.

2. Adrian Akmajian Richard A. Demers Ann K. Farmer Robert M. Harnish linguistics: An Introduction to Language and Communication. The MIT Press Cambridge, London. 2010. – 628 p.

3. Amit Shekhar Psychology for IAS: Language and communication. www.numerons.in

4. Austin John L. How to do things with words. - Oxford: Oxford university press, 1975. – 184 p.

5. David Diringer, The Book Before Printing: Ancient, Medieval and Oriental, Courier Dover Publications, 1982, ISBN 0-486-24243-9, Google Print: - 899 p.

6. David Diringer. The Alphabet: A key to the history of Mankind, Hutchinson's scientific and technical publication, London. 1977. – 614 p.

7. Keith Allan. Linguistics and communication. // Intercultural Pragmatics 2020; 17(3): - P. 293–313

8. Robert. H, A short history of the printing press. –Cambridge press, New York. -1902. – 98 p.

10. https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_communication

11. <https://world101.cfr.org/global-era-issues/globalization/two-hundred-years-global-communications>

12. <https://www.kalamtime.com/blog/evolution-of-communication/>

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИННОВАЦИЯ, ФАН ВА ТАЪЛИМ 7-ҚИСМ

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.08.2023

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000